

KS. DANIEL KRZYSZTOF TOMCZAK

 <https://orcid.org/0000-0001-7383-782X>

e-mail: dl.tomczak@gmail.com

**STATUS INSTRUKCJI PROCESOWEJ
DIGNITAS CONNUBII JAKO SKUTEK POZYTYWNYCH
DZIAŁAŃ PRAWODAWCY KOŚCIELNEGO
ZMIERZAJĄCYCH DO UŁATWIENIA
PROCESU REALIZACJI WOLNOŚCI CZŁOWIEKA
DO POZNANIA PRAWDY POPRZECZ REFORMĘ
PROCESOWĄ *MITIS IUDEX DOMINUS IESUS*
Analiza dokonanych zmian**

**The status of the procedural instruction *Dignitas connubii*
as a result of the positive actions of the ecclesiastical
legislature aimed at facilitating the process of realization
of human freedom to know the truth through the procedural
reform *Mitis Iudex Dominus Iesus*
Analysis of the changes made**

Abstrakt: Proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa kształtował się w ciągu wieków. Poszczególni prawodawcy chcąc ułatwić małżonkom realizację ich wolności do poznania prawdy o zawartym małżeństwie, starali się modyfikować procedurę *de nullitate matrimonii*, by ta w sposób właściwy pomagała odpowiedzieć na wątpliwość co do ważności zaskarżonego małżeństwa. W 2005 r. wydana została instrukcja procesowa *Dignitas connubii* w celu ułatwienia pracownikom trybunałów kościelnych aplikowania małżeńskiego prawa procesowego w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W 2015 r. papież Franciszek dokonał gruntownej reformy procesu *de nullitate*

KS. DANIEL KRZYSZTOF TOMCZAK – teolog, prawnik kanonista, magister licencjonowany prawa kanonicznego, doktorant w Szkole Doktorskiej na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, notariusz w Sądzie Metropolitalnym w Krakowie, laureat I miejsca XI Ogólnopolskiego Konkursu Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie w kategorii indywidualnej i drużynowej.

matrimonii. Powstało więc pytanie o status instrukcji procesowej *Dignitas connubii* po liście apostolskim motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* w świetle nowych przepisów Kodeksu prawa kanonicznego. Niniejszy artykuł jest próbą rozwiązania tego problemu.

Słowa kluczowe: *Dignitas connubii*, instrukcja procesowa, kanoniczne prawo procesowe, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, motu proprio, proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa, wolność w poznawaniu prawdy.

Abstract: The marriage annulment process has been shaped over the centuries. Individual legislators wishing to make it easier for spouses to realize their freedom to know the truth about their marriage have tried to modify the *de nullitate matrimonii* procedure so that it properly helps answer the doubt about the validity of the contested marriage. In 2005, the procedural instruction *Dignitas connubii* was issued to help employees of Church tribunals apply matrimonial procedural law in marriage annulment cases. In 2015, Pope Francis made a sweeping reform of the process *de nullitate matrimonii*. Thus, the question arose about the status of the procedural instruction *Dignitas connubii* after the apostolic letter motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* in light of the new provisions of the Code of Canon Law. This article is an attempt to solve this problem.

Key words: *Dignitas connubii*, procedural instruction, canonical procedural law, *Mitis Iudex Dominus Iesus*, motu proprio, marriage annulment process, freedom to know the truth.

Zdecydowana większość spraw, jakimi zajmują się trybunały kościelne, to *causae de nullitate matrimonii*. Polegają one na rozstrzygnięciu sporu, czy dane małżeństwo zostało nieważnie zawarte, a co za tym idzie, w świetle prawa kanonicznego nie zaistniało. Sądy kościelne, wbrew błędnie przyjętej terminologii, nie orzekają rozvodu kościelnego ani też nie unieważniają ważnie zawartego małżeństwa, do tego bowiem nie mają kompetencji [Pawluk 2016, 312]. Ich zadaniem jest, zastosowawszy prawem przewidzianą procedurę, pomóc małżonkom w realizacji ich wolności w poszukiwaniu prawdy o ważności ich małżeństwa.

Przejawem wolności człowieka jest jego zdolność poszukiwania prawdy w różnych dziedzinach swojego życia. W sposób szczególny problem ten ujawnia się w kontekście procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, którego istotą jest znalezienie prawdy dotyczącej zaistnienia zaskarżonego małżeństwa. Prawodawca kościelny rozumiejąc doniosłą rolę procesu kościelnego, czyni starania, by pomóc małżonkom w realizacji ich wolności do poszukiwania prawdy w tak ważnym aspekcie ich życia.

Proces małżeński od dziesięcioleci poddawany jest nieustannym reformom, które rodzą potrzebę ciągłej aktualizacji obowiązującego prawa. Promulgacja w 2005 r. instrukcji *Dignitas connubii* (DC) znacząco przyczyniła się do zrozumienia i ułatwienia prowadzenia spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W 2015 r. prawodawca kościelny przeprowadził reformę procesu *de nullitate matrimonii*, promulgując motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* (MIDI), na mocy którego zmienił obowiązujące kanony kodeksowe. Po zmianie prawa powstało więc pytanie o dalszą obowiązywalność *Dignitas connubii*, która służyła pracownikom trybunałów kościelnych w realizacji wolności małżonków do poznania prawdy o ich małżeństwie. Celem niniejszego artykułu jest danie odpowiedzi na powstałą wątpliwość dotyczącą obowiązywalności wspomnianej instrukcji. W realizacji postawionego problemu wykorzystana została metoda dogmatyczno-prawna oraz prawno-porównawcza polegająca na zestawieniu i analizie uchylonych kanonów CIC/83, nowych kanonów CIC/MIDI oraz korespondujących z nimi przepisów *Dignitas connubii*.

Artykuł składa się z pięciu punktów tematycznych dotyczących: historii procesu *de nullitate*, sposobów uchylania ustaw kościelnych, natury prawnej instrukcji *Dignitas connubii* i jej obowiązywalności, uchylonych artykułów *Dignitas connubii* oraz wniosków *de lege lata* i postulatów *de lege ferenda*.

1. Historia procesu *de nullitate matrimonii*

Procedura stanowiąca proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa regulowana była przez dziesięciolecia. Do XII wieku sprawy małżeńskie rozpatrywane były według ogólnych zasad procesowych. O pierwszych odrębnościach proceduralnych wspomina Innocenty III w 1198 r., a to co wytworzył zwyczaj sądowy, promulgował w 1306 r. Klemens V w Konstytucji *Saepe contingit* [Pawluk 2016, 313]. Dalsze reformy procesu małżeńskiego zmierzające do jego dzisiejszego kształtu dokonały się na Soborze Trydenckim, kiedy postanowiono o rozpatrywaniu spraw małżeńskich w trybunale biskupa diecezjalnego. Momentem szczególnego wyodrębnienia się procesu *de nullitate matrimonii* z ogólnego procesu sądowego była Konstytucja Benedykta XIV z 1741 r. *Dei miseratione* [Pawluk 2016, 313]. Sprawy małżeńskie jako takie znalazły swój osobny tytuł w *Codex Iuris Canonici*¹ z 1917 r.

¹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27 V 1917), *praefatione, fontium annotatione et indice analythico-alphabetico ab Emo Pietro Card. Gasparri auctus*, Romae 1917.

Na szczególną uwagę w historii kształtowania się procesu małżeńskiego zasługuje instrukcja procesowa Kongregacji Sakramentów z 1936 r. *Provida Mater*, stanowiąca przewodnik i wyczerpujący komentarz dla ówczesnych pracowników sądownictwa kościelnego. Rozproszenie norm procesowych w poszczególnych tytułach *Codicis Iuris Canonici* z 1917 r. skłoniło w 1936 r. Kongregację ds. Sakramentów do promulgacji *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum „Provida Mater”*², która obowiązywała nieco zmieniona przez motu proprio Pawła VI *Causas matrimoniales* z 1971 r., aż do roku 1983, kiedy to powstał nowy Kodeks uwzględniający założenia i postanowienia *Vaticanum II*.

Celem Instrukcji z 1936 r. nie była zmiana przepisów Kodeksu, ale ich wyjaśnienie i uzupełnienie w części poświęconej procesom kanonicznym [Mörsdorf, 1936, 206], aby można było szybciej i pewniej postępować i decydować w sprawach małżeńskich³. *Provida Mater* miała zaradzić trudnościom kościelnych trybunałów związanych z prowadzeniem procesów małżeńskich. W sposób szczególny oczekiwano od niej usprawnienia i skrócenia ukształtowanego przez Kodeks z 1917 r. procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, który był niejednokrotnie nazbyt długi.

W rzeczywistości jednak *Provida Mater* nie przyczyniła się znacząco do usprawnienia kanonicznego procesu małżeńskiego. Jakkolwiek nie pozostała bez krytyki, zarzucano jej bowiem brak uporządkowania systematycznego, to przez długi czas, aż do 1983 r., była głównym wyznacznikiem dla procesów małżeńskich i podręcznikiem dla pracowników kościelnego sądownictwa.

Kolejnym etapem usprawniania kanonicznego procesu małżeńskiego było promulgowane 28 marca 1971 r. przez papieża Pawła VI motu proprio *Causas matrimoniales*⁴. Jego celem znów było spowodowanie szybszego

² Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum „Provida Mater”* (15 VIII 1936), AAS, 28(1936), s. 313–372; tekst polski w: S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. 2: *Proces małżeński*, Olsztyn 1960.

³ Pontificium Consilium de Legum Textibus, „*Dignitas connubii*”. *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii* (25 I 2005), „*Communicationes*”, 37(2005), s. 11–92, *Introductio*; tekst polski: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Sandomierz 2007;

⁴ Paulus VI, *Litterae apostolicae motu proprio datae normae quaedam statuuntur ad processus matrimoniales expeditius absolvendos „Causas matrimoniales”* (28 III 1971), AAS, 63(1971), s. 441–446.

przeprowadzania procesu małżeńskiego⁵. Zasadniczo wprowadzono dwie zmiany. Pierwsza dotyczyła poszerzenia grona sędziów dopuszczonych do składu sędziowskiego⁶. Druga natomiast odnosiła się do prawa odwoławczego – wprowadzono możliwość zatwierdzenia wyroku pierwszej instancji na drodze przedinstancyjnego postępowania dekretowego. Zatem nie był wymagany wyrok w instancji odwoławczej (poprzedzony przeprowadzeniem pełnego procesu sądowego), wystarczył dekret potwierdzający wyrok trybunału pierwszego stopnia [Pulte, 2005].

Do powstania instrukcji procesowej *Dignitas connubii* przyczyniło się kilka zbieżnych czynników. Pierwszy odnosi się do tradycji kanonicznej [Montini, 2005, 343–344]. W połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku przedstawiono propozycję zastąpienia nieaktualnej już instrukcji z 1936 r. Wraz z promulgacją nowego Kodeksu prawa kanonicznego w 1983⁷ r., poprzedni z 1917 r. został abrogowany, a z nim wszystkie akty normatywne do niego się odnoszące, w tym także *Provida Mater* [Montini, 2005, 343–344]. Propozycja nowej instrukcji zatem stała się faktem. W 2005 r. została promulgowana nowa instrukcja procesowa wzorująca się na tej z 1936 r. Jej zadaniem była również pomoc dla sędziów i pracowników sądów w poprawnej interpretacji oraz aplikacji odnowionego prawa małżeńskiego.

Drugim motywem powstania instrukcji był charakter strukturalny Księgi VII Kodeksu z 1983 r., w której normy dotyczące przeprowadzania procesu kanonicznego, w tym także procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa zostały wyrażone w sposób ogólny [Montini, 2005, 343], stanowiąc pewien szkielet dla kościelnych procesów. Praktyka i aplikacja norm prawnych domaga się, by wiele kwestii ujętych w Kodeksie pryncypialnie, zostało wyjaśnionych, określonych i zdefiniowanych [Montini, 2005, 343]. Zawsze istnieje potrzeba aplikacji prawa do konkretnych sytuacji, dla których prawo jest stanowione i z którymi ono koresponduje [Montini, 2005, 343].

⁵ Motu proprio wprowadza m.in. możliwość stanowienia kolegium z trzech osób duchownych – diakon mógł być od tego momentu członkiem kolegium sędziowskiego. Papież przyznał konferencjom biskupów także uprawnienie dopuszczania do kolegium osoby świeckiej, jednak nie w roli przewodniczącego. W drugiej instancji dopuszczono przedinstancyjne postępowanie dekretowe.

⁶ Oczywiście możliwość powołania świeckiego do składu sędziowskiego, co stało się uprawnieniem konferencji biskupów dotyczyła sytuacji nadzwyczajnych – braku kompetentnych w tym zakresie duchownych.

⁷ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25 I 1983), AAS, 75(1983), pars 2, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 2022.

Tak właśnie *Dignitas connubii* miała stać się pomostem między prawem a praktyką trybunałów kościelnych, dostarczając użytecznych narzędzi do stosowania prawa procesowego Kościoła w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa, które to stanowią zdecydowaną większość postępowań kanonicznych [Montini, 2005, 343].

Po trzecie przyjęto, że uniwersalna, obowiązująca w całym Kościele regulacja procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa będzie w stanie ujednolicić praktykę kościelnego wymiaru sprawiedliwości, likwidując jednocześnie niechciane praktyki stosowane w różnych trybunałach, które stawały się powodem krytyki i poczucia niesprawiedliwości wiernych, widzących, że byli traktowani różnie w zależności od sądu, do którego się zwracali [Montini, 2005, 344].

Aplikacja obowiązującego prawa procesowego ukazała problemy procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W sposób szczególny podnoszono zbyt długie trwanie oraz złożoność procesu małżeńskiego. Wobec tego Franciszek 8 grudnia 2015 r. ogłosił reformę procesu *de nullitate matrimonii*, promulgując list apostolski motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Na jego mocy prawodawca zreformował kanony 1671–1691 CIC/83, zastępując je nowymi, upraszczając i skracając tym samym proces małżeński.

Na skutek reformy procesowej zostały zmienione nie tylko dotychczas obowiązujące kanony Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r., ale także w sposób szczególny związana z nimi instrukcja procesowa *Dignitas connubii*.

Wobec powyższego powstało pytanie o status instrukcji *Dignitas connubii* po liście apostolskim motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*⁸. Po ogłoszeniu reformy należało wyjaśnić zaistniałe wątpliwości co do obowiązywania *Dignitas connubii*, a co za tym idzie, możliwości dalszego korzystania z niej w trybunałach kościelnych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

2. Sposoby uchylania ustaw kościelnych

Zasadniczy problem niniejszego artykułu dotyczy statusu instrukcji procesowej *Dignitas connubii* po liście apostolskim *Mitis Iudex Dominus Iesus*. W poszukiwaniu rozwiązania postawionego problemu należy się wpierw

⁸ Franciscus pp, *Litterae apostolicae motu proprio datae quibus canones Codicis Iuris Canonici de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformantur „Mitis Iudex Dominus Iesus”* (15 VIII 2015), AAS, 107(2015), s. 958–970, tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Tarnów 2015.

odnieć do sposobów wygaśnięcia ustaw. Prawodawca w kan. 20 CIC/83 stanowi, że późniejsza ustawa uchyla wcześniejszą lub ją zmienia, jeśli wyraźnie to postanawia albo jest jej wprost przeciwna, albo porządkuje w całości przedmiot danej ustawy. Jednakże ustawa powszechna nie zmienia prawa partykularnego lub specjalnego, chyba że co innego jest w prawie wyraźnie zastrzeżone.

Wobec powyższego można wyróżnić dwie kategorie przyczyn wygaśnięcia ustawy: wewnętrzne oraz zewnętrzne. Do wewnętrznych przyczyn należy zaliczyć zmianę materii oraz ustanie celu [Pawluk, 2015, 218].

Ustawa może wygasnąć wskutek istotnej zmiany jej materii. Każda ustawa jest promulgowana w określonych okolicznościach i dla konkretnej społeczności. Zmiana tych okoliczności może spowodować, że ustawa stanie się bezprzedmiotowa [Szafronowski 1985, 165], a wtedy może być niegodziwa, niesprawiedliwa, bezużyteczna lub niemożliwa do zachowania [Pawluk, 2015, 218]. Ustawa, której przedmiot istotnie się zmienił, przestaje obowiązywać bez specjalnego aktu normatywnego, niemniej jednak praktyka legislacyjna wymaga orzeczenia prawodawcy o nieobowiązywalności ustawy ze względu na zmianę jej materii [Pawluk, 2015, 218].

Kolejną przyczyną wewnętrzną wygaśnięcia ustawy może być ustanie jej celu. Taka sytuacja ma miejsce, gdy cel, dla którego ustawa została społeczności dana, został osiągnięty lub okazuje się więcej nieosiągalny. Kiedy więc cel ustawy ustaje całkowicie i powszechnie, ustawa wygasa [Pawluk, 2015, 218]. Gdy cel ustał tylko do części ustawy, ustawa ustaje częściowo. Nie wygasa, gdy zamierzony cel trwa w relacji do społeczności, choćby dla poszczególnych osób przestał istnieć [Pawluk, 2015, 218].

Podobnie jak w pierwszej przyczynie wewnętrznej wygaśnięcia ustawy, tak w przypadku ustania celu, nie jest wymagany specjalny dekret przełożonego, a wystarczy faktyczna opinia publiczna co do zaistniałych okoliczności. Jednak dla porządku prawnego zaleca się wydanie wyraźnego oświadczenia prawodawcy o wygaśnięciu ustawy ze względu na ustanie jej celu [Pawluk, 2015, 218].

Kategorię zewnętrznych przyczyn wygaśnięcia ustawy stanowi jej odwołanie przez tego, który ją wydał, jego następcę lub ich zwierzchnika. Odwołanie może nastąpić wyraźnie lub równoznacznie [Pawluk, 2015, 219].

Revocatio explicita ma miejsce wtedy, gdy prawodawca wyraźnie oznajmia, że określoną ustawę abroguje, deroguje, obroguje [Pawluk, 2015, 219] lub subroguje. *Abrogatio* jest całkowitym uchyceniem ustawy. Ma miejsce wtedy, gdy prawodawca postanawia zupełnie usunąć określoną ustawę i nie-

koniecznie na jej miejsce ustanawia nową. *Derogatio* to częściowe uchylenie ustawy. Ustawodawca tylko w części usuwa z ustawy treści, które przestały być pożądane lub stały się nieaktualne. *Obrogatio* to sposób uchylenia ustawy poprzez zastąpienie starej nową. W miejsce dawnej ustawy stanowi się nowy akt normatywny. *Subrogatio* natomiast polega na uzupełnieniu treści wcześniejszej ustawy, tak by w sposób aktualny odpowiadała na potrzeby prawne społeczności [Sobański, 2003, 75]. *Revocatio explicita* ustawy może również dokonać się za pomocą klauzul ogólnych abrogacyjnych lub derogacyjnych.

Doktryna wyróżnia także odwołanie równoznaczne. *Revocatio implicita* następuje wtedy, gdy ustawa późniejsza jest wprost przeciwna poprzedniej lub w całości porządkuje przedmiot ustawy wcześniejszej [Pawluk, 2015, 219].

W myśl kan. 20 CIC/83 *lex posterior universalis derogat legi priori*, natomiast nie znosi prawa partykularnego lub specjalnego, chyba że w nowej ustawie wyraźnie o tym postanowiono. W przypadku ustaw partykularnych nowa ustawa uchyla poprzednią wydaną przez tego samego ustawodawcę lub jego poprzednika. Nowa ustawa partykularna może także odwołać ustawę powszechną, w przypadku gdy wydana jest przez prawodawcę powszechnego [Pawluk, 2015, 219]. Ponadto ustawa partykularna wyższego prawodawcy uchyla ustawę partykularną niższego. Natomiast ustawa niższego przełożonego nie może uchylić ustawy wydanej przez wyższego przełożonego [Pawluk, 2015, 219].

W kontekście *Dignitas connubii* należy także przywołać postanowienia kan. 34 § 2 oraz § 3 CIC/83. Regulują one relacje między instrukcjami a ustawami, do których te pierwsze są wydawane. Jeśli któregoś z przepisów instrukcji nie można pogodzić z normami ustawy, pozbawiony jest wszelkiej mocy.

Paragraf 3 kan. 34 CIC/83 stanowi o sposobach uchylenia instrukcji. Podobnie jak w przypadku ustawy kościelnej, instrukcja traci moc poprzez wyraźne lub pośrednie odwołanie dokonane przez właściwą władzę, tzn. tę która ją wydała lub władzę wyższą. Ponadto instrukcja traci moc obowiązującą poprzez wygaśnięcie ustawy, dla której wyjaśnienia lub wprowadzenia jej w życie została promulgowana [Sobański, 2003, 91].

3. Natura prawna *Dignitas connubii* i problem jej obowiązywalności

Poszukując odpowiedzi na pytanie o status instrukcji procesowej *Dignitas connubii* po promulgacji listu apostolskiego *Mitis Iudex Dominus Iesus*, niewątpliwie należy odnieść się do jej natury prawnej.

Ogłoszona w 2005 r., po przeszło dziesięciu latach przygotowywania i redakcji, instrukcja procesowa *Dignitas connubii* w 308 artykułach ujmuje kodeksowe kanony z postępowania sądowego *in genere*, a także procesu spornego. Artykuły bezpośrednio niezawierające odniesienia do Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. skonstruowane zostały w oparciu o formuły Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich, wytyczne magisterium papieskiego szczególnie związanego z przemówieniami do Roty Rzymskiej, interpretacje Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych, wskazania Sygnatury Apostolskiej, a także jursysprudencję Roty Rzymskiej [Stankiewicz, 2005, 25].

Kodeks prawa kanonicznego z 1983 r. w kanonach 29–34 stanowi o generalnych aktach normatywnych. Wśród nich wymienia się: dekrety ogólne, ogólne dekrety wykonawcze oraz instrukcje. Ich cechą charakterystyczną jest ścisły związek z ustawą, muszą się bowiem mieścić w jej granicach i nie mogą być jej przeciwne [Sobański, 2003, 87]. Termin „instrukcja” używany był w historii prawodawstwa kościelnego na oznaczenie różnego rodzaju dokumentów. Pierwotnie termin ten zastrzeżony był przez Benedykta XV na określenie aktów Kurii Rzymskiej, celem których było wyjaśnienie ustaw. Następnie nazwę *instructio* używano dla dekretów ogólnych o randze ustaw [Sobański, 2003, 93].

Instrukcja w znaczeniu ogólnym rozumiana jest jako dokładne pouczenie, ustalające sposób postępowania w jakiejś dziedzinie [Pawluk, 2015, 227]. W obecnie obowiązującym prawodawstwie stanowi się, że instrukcja to akt normatywny władzy wykonawczej, którego celem jest wyjaśnianie przepisów ustaw oraz odkrywanie i określanie racji, które należy uwzględnić przy ich wykonywaniu i zachowywaniu. Można więc powiedzieć, że instrukcja jest urzędową, ale nie autentyczną interpretacją ustawy, której przepisy wyjaśnia [Sobański, 2003, 93].

Autorem instrukcji są podmioty władzy wykonawczej, które wydają je na użytek tych, którzy mają troszczyć się o wprowadzanie ustaw w życie i obowiązują ich w wykonywaniu ustaw [kan. 34 § 1 CIC/83]. Podobnie jak w przypadku ogólnych dekretów wykonawczych, instrukcje nie abrogują ani nie derogują ustaw, w stosunku do których zostały wydane [Breitsching, 2007, 189]. Tam zaś, gdzie następuje kolizja zarządzeń zawartych w instrukcji z przepisami ustaw, te pierwsze w tym zakresie pozbawione są mocy prawnej [kan. 34 § 2 CIC/83].

W przypadku instrukcji procesowej *Dignitas connubii* wątpliwości budzą jej charakter i natura. Analiza redakcyjna omawianego dokumentu prowadzi do wniosku, że ma on raczej charakter podręcznika, a nie klasycznego aktu

normatywnego [Kroczek, 2015, 97]. W swojej bowiem treści zawiera wiele elementów pozanormatywnych, które z punktu widzenia sztuki legislacji są zbędne, a nawet szkodliwe dla aktu prawotwórczego [Kroczek, 2015, 98]. Ponadto rolą aktu normatywnego nie jest nauczanie, postulowanie, wyjaśnianie, apelowanie czy uzasadnianie, jak to ma miejsce w przypadku *Dignitas connubii*, a raczej nakazywanie, zakazywanie i udzielanie kompetencji [Kroczek, 2015, 98].

Prawodawca określił *Dignitas connubii* jako instrukcję. Trudno jednak pogodzić tak określony typ dokumentu Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych z jego treścią. Instrukcja procesowa z 2005 r. zawiera bowiem także treści normotwórcze, z których część jest *contra* jak i *praeter legem* w stosunku do obowiązującego systemu prawa kanonicznego⁹. Powstaje więc pytanie, czy *Dignitas connubii* jest ustawą czy też instrukcją w myśl kan. 34?

Analizowana instrukcja procesowa wprawdzie nie zawiera *explicite* wskazań, że należy ją traktować jako instrukcję w myśl kan. 34 CIC/83. Niemniej jednak znaleźć można cały szereg wskazówek, że tak właśnie należy ją postrzegać [Breitsching, 2007, 193]. Nie wynika to tylko z tytułu dokumentu – *Instructio servanda a tribunalibus* [...] – ale także z widocznych miejsc w tekście dających podstawę, by ją za taką właśnie uznawać¹⁰.

Samo określenie nie jest niestety wystarczające, by móc przesądzić o charakterze dokumentu wydanego przez poszczególne dykasterie Kurii Rzymskiej [Breitsching, 2007, 193]. W systemie prawa kanonicznego można bowiem zauważyć pewną dowolność w określaniu typów aktów normatywnych i innych dokumentów [Kroczek, 2015, 100].

Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych, której Biskup Rzymski polecił przygotować i opublikować ostateczną wersję instrukcji procesowej *Dignitas connubii*, identyfikuje ją jako instrukcję w myśl kan. 34 CIC/83. Stwierdza się bowiem, że została dana nie po to, by ustanowić nowe prawo, ani też by abrogować poprzednie, ale by ułatwić jego aplikację. We wstępie do *Dignitas*

⁹ Nowymi normami, których na próżno szukać w obecnie obowiązującym Kodeksie prawa kanonicznego są np. art. 243 § 2 DC stanowiący o milczeniu obrońcy wężła; art. 55 DC, którym udziela się wikariuszowi sądowemu kompetencji wyznaczenia zastępców obrońcy wężła i rzecznika sprawiedliwości, gdy ci mają przeszkodę; art. 86 DC, który zawęża w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa grono dopuszczonych osób do udziału w postępowaniu tylko do osób koniecznych.

¹⁰ Ze wstępu do *Dignitas connubii*: „Instrukcja została zatem przygotowana i opublikowana w tym celu, aby była pomocą sędziom i innym pracownikom sądów kościelnych[...]; z formuły zakończeniowej: „Powyższa Instrukcja, przygotowana z polecenia papieża Jana Pawła II [...]”.

connubii prawodawca wyjaśnia, że normy procesowe Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa pozostają integralnie obowiązujące i do nich należy się zawsze odnieść w interpretacji tej instrukcji.

Choć *Dignitas connubii* została nazwana „instrukcją”, to jednak forma, treść i jej kształt poddają w wątpliwość możliwość jednoznacznej kwalifikacji tego dokumentu. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że posiada ona zarówno cechy charakterystyczne dla ustawy – normatywna treść – jak i dla instrukcji – obecność sformułowań pozanormatywnych [Kroczek, 2015, 102].

Można także stwierdzić, że *Dignitas connubii* właściwie nie wprowadziła wielkich zmian w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, nie taki zresztą był jej cel [Breitsching, 2007, 203]. Niemniej jednak niektóre jej przepisy oceniane są jako *novum* w stosunku do Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. Za takie należy uznać m.in.: art. 55 DC stanowiący o możliwości ustanowienia zastępców obrońcy wężła i rzecznika sprawiedliwości, gdy ci mają przeszkodę w działaniu; art. 86 DC, który zawęży w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa grono dopuszczonych do udziału w postępowaniu tylko do osób koniecznych; art. 134 DC, który stanowi o obowiązku powiadamiania stron biorących udział w procesie o wszystkich czynnościach, które powinny być spełnione; art. 157 DC regulujący kwestię niegodziwych dowodów; art. 251 DC szczegółowo stanowiący o dołączaniu do wyroku klauzul zakazujących ponownego zawarcia małżeństwa; art. 257–258 DC wymagające podania w wyroku środków odwoławczych przysługujących stronom (Nowakowski, 2010, 55–64).

W doktrynie kanonistycznej istnieją dwa poglądy co do statusu *Dignitas connubii*: jedni kanoniści opowiadają się za jej abrogacją, inni natomiast są zdania przeciwnego. Zdaje się, że można odrzucić głosy mówiące o abrogacji instrukcji procesowej *Dignitas connubii*, dokonanej niejako automatycznie, na mocy reformy procesowej wprowadzonej przez *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Faktem jest, że Biskup Rzymski wyraźnie zniósł kanony dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa, znajdujące się w rozdziale I, tytule I, części III Księgi VII Kodeksu prawa kanonicznego, zastępując je na nowo zdefiniowanymi kanonami, zawartymi w motu proprio MIDI, o czym świadczy klauzula obrogacyjna: *Quibus omnibus mature consideratis, decernimus ac statuimus Libri VII Codicis Iuris Canonici, Partis III, Tituli I, Caput I De causis ad matrimonii nullitatem declarandam (cann. 1671–1691), inde a die VIII mensis Decembris anni MMXV, integre substitui prout sequitur:[...]*.

Gdyby zatem *Dignitas connubii* była tylko instrukcją w myśl kan. 34 CIC/83 wydaną dla wyjaśnienia i ułatwienia stosowania norm kodeksowych,

które zostały uchylone, można byłoby przyjąć jej abrogację. Uchylona bowiem została ustawa, dla wyjaśnienia przepisów której została wydana. Zgodnie bowiem z kan. 34 § 3 CIC/83, instrukcje tracą moc albo przez odwołanie albo przez wygaśnięcie ustawy, dla wyjaśnienia której czy wprowadzenia jej w życie, zostały wydane.

Słuszniejszym poglądem wydaje się ten, który staje w obronie dalszej obowiązywalności instrukcji procesowej *Dignitas connubii* z wyłączeniem tych przepisów, które są sprzeczne z nowymi normami MIDI, zgodnie z kan. 33 § 2 oraz 34 § 2 CIC/83 [Daniel, 2015, 456–464].

Skoro *Dignitas connubii* nie jest instrukcją *sensu stricto*, a raczej stanowi oddzielną ustawę, choć ściśle związaną z kanonami dot. procesów małżeńskich, ich uchylenie, dokonane reformą procesową nie spowodowało jej abrogacji.

Z pewnością można ponadto stwierdzić, że w liście apostolskim motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* nie znajduje się ani jedna wzmianka o *Dignitas connubii*, MIDI więc nie zawiera wyraźnej klauzuli abrogacyjnej. Owszem, w art. 7/MIDI – Normy ogólne – znajduje się ogólna klauzula derogacyjna: *Quae igitur a Nobis his Litteris decreta sunt, ea omnia rata ac firma esse iubemus, contrariis quibusvis, etiam specialissima mentione dignis, non obstantibus*, nie jest to jednak równoznaczne z dorozumianym odwołaniem *Dignitas connubii*, która reguluje tę samą kwestię co MIDI, choć bardziej szczegółowo [Daniel, 2015, 460].

W nowych kanonach 1671–1691 CIC/MIDI można zauważyć wiele norm, które są zasadniczo i często takie same jak te w odwołanych kanonach, w szczególności: kan. 1671–1772; 1674–1675; 1678; 1680–1681; 1684 § 1 oraz 1685–1691 CIC/83. Wobec powyższego norma odwołanego kanonu pozostaje w mocy, nie naruszając obowiązującą normę wykonawczą zawartą w *Dignitas connubii* [Daniel, 2015, 461].

Można zatem przyjąć dalsze obowiązywanie instrukcji procesowej *Dignitas connubii* z uwzględnieniem derogacji części jej przepisów, które stały się sprzeczne z normami zmienionych przez reformę procesową z 2015 r. kanonów.

4. Zmiany w *Dignitas connubii* – zestawienie

Zasadniczo można wyodrębnić dwie kategorie zmian dokonanych w analizowanej instrukcji procesowej. Pierwsza dotyczy artykułów DC, które zostały uchylone mocą reformy kanonów procesu małżeńskiego. W drugiej mieszczą się artykuły DC, które należałoby nieznacznie zmodyfikować, ale ich treść jest spójna z nowymi przepisami prawa procesowego.

Na mocy listu apostolskiego *Mitis Iudex Dominus Iesus* uchyleniu uległy następujące artykuły instrukcji procesowej *Dignitas connubii*:

- art. 10 § 1 – dotyczący właściwości trybunału;
- art. 13 – dotyczący właściwości trybunału;
- art. 22 § 2 – dotyczący władzy sądowniczej biskupa diecezjalnego;
- art. 24 § 1 – dotyczący zgody Stolicy Apostolskiej na przedłużenie właściwości pobliskiego sądu w przypadku niemożności ustanowienia trybunału diecezjalnego lub międzydiecezjalnego;
- art. 30 § 3 – dotyczący zgody konferencji episkopatu na ustanowienie sędziego jednoosobowego w przypadku niemożności powołania kolegium;
- art. 43 § 2 – dotyczący zezwolenia konferencji episkopatu na powołanie sędziego świeckiego;
- art. 46 § 2, 7°–10° – dotyczące kompetencji przewodniczącego kolegium;
- art. 47 – dotyczący zadań ponensa;
- art. 65 – dotyczący troski sędziego o pojednanie stron przed przyjęciem sprawy;
- art. 115 – dotyczący wniesienia skargi powodowej jako warunku *sine qua non* zaskarżenia małżeństwa;
- art. 118 – dotyczący dekretu ustanawiającego kolegium sędziowskie;
- art. 119 – dotyczący dekretu przyjęcia pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa;
- art. 126 – dotyczący dekretu przyjęcia pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa;
- art. 127 – dotyczący dekretu wezwania sądowego;
- art. 135 § 1 – dotyczący dekretu ustalającego formułę wątpliwości;
- art. 137 – dotyczący zarządzenia instrukcji sprawy;
- art. 140 – dotyczący niestawiennictwa powoda;
- art. 153 § 1, 4 – dotyczący prawdopodobnej wątpliwości niedopełnienia małżeństwa;
- art. 180 – dotyczący przyznania się sądowego i innych oświadczeń stron;
- art. 202 – dotyczący wartości dowodowej zeznań jednego świadka;
- art. 253 § 5 – dotyczący informacji, które należy dołączyć do wyroku;
- art. 264 – dotyczący wysłania z urzędu wyroku I instancji wraz z apelacjami do trybunału II stopnia;
- art. 265 – dotyczący postępowania apelacyjnego;
- art. 290 – dotyczący nowego rozpatrzenia sprawy po podwójnym zgodnym wyroku;

- art. 301 § 1 – dotyczący wykonalności wyroku.
Artykuły *Dignitas connubii*, które nie zostały uchylone, a wymagają nieraz drobnych zmian redakcyjnych i uaktualnienia są następujące:
- art. 3 § 1, 3 – dotyczący kompetencji sędziego co do spraw małżeńskich ochrzczonych oraz wyjątku w rozstrzyganiu spraw z zakresu czysto cywilnych skutków małżeństwa;
- art. 6 – dotyczący wyłączenia spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa z ustnego procesu spornego;
- art. 135 § 3 – dotyczący treści formuły wątpliwości;
- art. 143 – dotyczący śmierci jednej ze stron w trakcie trwania procesu;
- art. 153 § 2, 3 – dotyczący postępowania w przypadku prawdopodobnej wątpliwości małżeństwa niedopełnionego;
- art. 159 – dotyczący praw obrońcy węzła oraz adwokatów stron;
- art. 203 – dotyczący biegłych sądowych;
- art. 247 § 2 – dotyczący osiągnięcia przez sędziego wymaganej pewności moralnej;
- art. 252 – dotyczący pouczeń, jakie powinny być zawarte w wyroku;
- art. 258 § 3 – dotyczący zakomunikowania treści wyroku stronie nieobecnej w procesie;
- art. 268 § 1 – dotyczący wniesienia nowego tytułu w sądzie apelacyjnym;
- art. 295 – dotyczący przyjęcia pozwu w procesie małżeńskim opartym o dokumenty;
- art. 296 – dotyczący warunków decyzji sędziego o rozpatrywaniu sprawy w procesie dokumentalnym;
- art. 297 § 1 – dotyczący wykluczeń tytułów, które nie powinny być rozpatrywane w procesie dokumentalnym;
- art. 298 – dotyczący prawa do apelacji w procesie opartym na dokumentach;
- art. 299 – dotyczący postępowania apelacyjnego w procesie dokumentalnym;
- art. 300 § 1 – dotyczący wykonalności wyroku i adnotacji w księgach metrykalnych.

5. Wnioski *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda*

Analiza prawno-porównawcza uchylonych i nowych przepisów małżeńskiego prawa procesowego pozwala z całą pewnością stwierdzić, że reforma procesowa dokonana mocą motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* uchyliła

25 artykułów instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. Ich dotychczasowe brzmienie i treść w żaden sposób nie dają się pogodzić z obecnie obowiązującym małżeńskim prawem procesowym. Natomiast w 17 artykułach należałoby wprowadzić nieznaczne zmiany redakcyjne, które jednak nie zmieniają ich dotychczasowej treści ani znaczenia. Reforma procesowa dotknęła zatem 42 spośród 308 artykułów *Dignitas connubii*, co za tym idzie 266 z nich pozostało bez zmian jako zgodne z nowym małżeńskim prawem procesowym.

Ponadto biorąc pod uwagę naturę i charakter prawny instrukcji *Dignitas connubii*, która *sensu stricto* nie jest jedynie instrukcją w myśl kan. 34 CIC/83, ale także nosi znamiona ustawy kościelnej, choćby poprzez zmiany, jakie wprowadziła w prawie małżeńskim dynamicznym, nie można się zgodzić z poglądem o jej abrogacji mocą zmian dokonanych przez motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r. Należy raczej przyjąć dalsze obowiązywanie instrukcji procesowej *Dignitas connubii* z uwzględnieniem derogacji części jej przepisów, które stały się sprzeczne z normami zmienionych przez reformę procesową z 2015 r. kanonów.

Wydaje się, że słusznym byłoby, gdyby prawodawca kościelny jednoznacznie wypowiedział się co do obecnego statusu instrukcji procesowej. Mógłby także wydać zaktualizowaną jej wersję, uwzględniając zmiany wprowadzone przez *Mitis Iudex Dominus Iesus* – tak jak uczyniła to Kongregacja Nauki Wiary, nowelizując przepisy o przestępstwach jej zarezerwowanych, po wejściu w życie nowego kanonicznego prawa karnego. Z całą pewnością ułatwiłoby to pracownikom trybunałów kościelnych procedowanie spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa i pomoc małżonkom w realizacji ich wolności w poznawaniu prawdy o zaskarżonym małżeństwie, co było też celem instrukcji procesowych z 1936 r. oraz 2005 r.

Należy także zauważyć, że aktualnie w prowadzeniu procesów małżeńskich pracownicy sądów kościelnych muszą uwzględniać nowe kanony CIC/MIDI, *Ratio procedendi* do nich wydane, *Subsydium aplikacyjne* Trybunału Roty Rzymskiej oraz instrukcję procesową *Dignitas connubii*. Nazbyt duża liczba dokumentów procesowych pomocnych w procedowaniu spraw małżeńskich zapewne rodzić będzie dalsze trudności w aplikacji małżeńskiego prawa procesowego.

Analiza wątpliwości, jakie pojawiły się w przypadku ogłoszenia zarówno *Dignitas connubii*, jak i *Mitis Iudex Dominus Iesus*, szczególnie związanych z ich charakterem, naturą prawną oraz strukturą, pokazuje niestety nazbyt swobodną dowolność prawodawcy kościelnego w wydawaniu aktów prawnych oraz niekonsekwentną technikę legislacyjną. Rzecz jasna, najwyższy

ustawodawca cieszy się swobodą ustanawiania prawa, jednak staranność i dbałość o konsekwentną technikę legislacyjną przyczyniłyby się do łatwiejszego zrozumienia i stosowania prawa przez jego adresatów.

* * *

Wypracowana przez dziesięciolecia forma procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa coraz częściej była krytykowana. Zarzucano zbytnią złożoność procesu oraz długi czas oczekiwania na rozstrzygnięcie wniesionej przed sędziego sprawy małżeńskiej. Dnia 8 grudnia 2015 r. papież Franciszek przeprowadził reformę procesu *de nullitate matrimonii*, ogłaszając list apostolski motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Naczelna intencja prawa kanonicznego – *salus animarum*, realizowana także poprzez wolność małżonków w poznawaniu prawdy, znalazła swój wyraz w uproszczeniu procedury sądowej oraz chęci przyspieszenia czasu procedowania spraw małżeńskich.

Wobec zmienionego prawa kodeksowego, w którym zastąpiono kan. 1671–1691 CIC/83 nowymi kan. 1671–1691 CIC/MIDI, zostały także naruszone poszczególne artykuły instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. W doktrynie powstały więc wątpliwości i pytania dotyczące statusu *Dignitas connubii* i jej dalszej obowiązywalności. Znalezienie odpowiedzi na te wątpliwości było zadaniem niniejszego artykułu.

Mówi się, że życie ludzkie, a także życie wspólnoty zdolnej przyjąć prawo, zawsze są o krok dalej niż *lex facta*. Prawo zawsze musi być dynamiczne i rozwojowe, by skutecznie odpowiadać na potrzeby jego adresatów. Tę prawdę pokazuje wielowiekowy proces kształtowania się procedury o stwierdzenie nieważności małżeństwa, który w swoich poszczególnych etapach zawsze miał za cel *salus animarum* w kontekście zaskarżonego małżeństwa. Biorąc pod uwagę mijające dziesięciolecia nie należy wykluczać dalszych zmian w procesie *de nullitate matrimonii*.

BIBLIOGRAFIA

- Breitsching K., 2007, *Erwägungen zu Rechtsnatur und Verbindlichkeit von „Dignitas Connubii*, „*De Processibus Matrimonialibus*”, 14, s. 181–204.
- Daniel W., 2015, *An Analysis of Pope Francis’2015 Reform of the General Legislation Governing Causes of Nullity of Marriage*, „*The Jurist*”, 75, s. 429–466.
- Kroczek P., 2015, *Ocena instrukcji „Dignitas connubii” z perspektywy sztuki legislacji*, „*Prawo Kanoniczne*”, 58, nr 1, s. 94–109.

- Lüdicke K., 2007, *Einführung in die Instruktion „Dignitas connubii”*, „De Processibus Matrimonialibus”, 14, 257–272.
- Montini G.P., 2005, *L’istruzione “Dignitas connubii” sui processi di nullità matrimoniale. Una introduzione*, „Quaderni di diritto ecclesiale”, 18, 342–363.
- Mörsdorf K., 1939, *Zur Eheprozeßordnung für die Diozesengerichte vom 15.8.1936*, „Theologische Quartalschrift”, 120, nr 2, s. 206–219.
- Pawluk T., 2015, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1: *Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, Olsztyn.
- Pawluk T., 2016, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 4: *Dobra doczesne Kościoła. Sankcje w Kościele. Procesy*, Olsztyn.
- Pulte M., 2005, *Von „Provida Mater” (1936) bis „Dignitas Connubii” (2005)*, <http://www.nomokanon.de/abhandlungen/019.htm> [12.09.2021].
- Rodríguez-Ocaña R., 2016, *Nueva regulación de los procesos de nulidad matrimonial*, „Scripta Theologica”, 48, 295–331.
- Sobański R., 2003, *Normy ogólne*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. 1/1: *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań, s. 1–301.
- Stankiewicz A., 2005, *Geneza i ogólna charakterystyka instrukcji „Dignitas connubii”*, w: *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13–14 czerwca 2005 roku*, red. T. Rozkrut, Tarnów, s. 15–34.
- Sztafrowski E., 1985, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1, Warszawa.